

Den generaliserede arbejdsværdi og udbytningsbegrebet - Et svar på et indlæg

Hector Estrup

Institut for Nationaløkonomi, Handelshøjskolen i København

SUMMARY. This article discusses the generalized labour value concept in relation to the theory of exploitation. In addition it contains some critical notes on a recent article by I. Grünbaum.

Indledning

1. Siden min 1968-artikel om den generaliserede arbejdsværdi er der sket en del på området, repræsenteret ved navne som Samuelson og Weizsäcker (1971) og Wolfstetter (1973) for blot at nævne nogle. Det kan derfor heller ikke undgå at smigre, at I. Grünbaum i en nylig artikel (1974) her i tidsskriftet må gribe så langt tilbage som til min gamle artikel for at præcisere en pointe vedrørende den Marx'ske arbejdsværdilære vis a vis den generaliserede arbejdsværdi.

Formålet med denne artikel er at præsentere en lidt uddybende kommentar til Grünbaums hovedpointe, således som jeg ser den. Forinden bliver det dog nødvendigt at opklare et par punkter.

Grünbaums bidrag

2. Det ville være halsløs gerning at forsøge at gengive Ricardo's og Marx's arbejdsværdilæres i generaliseret form; dertil er de to alt for forskellige. Og det er da heller ikke meningen med min 1968-artikel, hvad en hurtig gennemlæsning let vil kunne overbevise læseren om. Desværre tillægger Grünbaum mig i sin artikel en sådan hensigt og bibringer derved den læser, der ikke griber tilbage for at se, hvad jeg har skrevet, et vildledende indtryk af mit bidrag.

Hovedsigtet med min artikel var at undersøge et i og for sig banalt spørgsmål, nemlig under hvilke betingelser de relative varepriser i en kompetitiv økonomi ville stemme overens med de relative arbejdsværdier. Jeg viste da, at hvis man anvender det generaliserede arbejdsværdibegreb, vil der komme overensstemmelse mellem priser og arbejdsværdier, hvis kapitalisterne akkumulerer hele deres indtægt (og derfor naturligvis kun kan fysisk overleve for de honorarer og lønninger, de kan erhverve sig som ledere, konsulenter o.l.). Denne pointe er ganske elementær, og kan ikke overraske, når man først har

Den generaliserede arbejdsværdi og udbytningsbegrebet - Et svar på et indlæg

Hector Estrup

Institut for Nationaløkonomi, Handelshøjskolen i København

SUMMARY. This article discusses the generalized labour value concept in relation to the theory of exploitation. In addition it contains some critical notes on a recent article by I. Grünbaum.

Indledning

1. Siden min 1968-artikel om den generaliserede arbejdsværdi er der sket en del på området, repræsenteret ved navne som Samuelson og Weizsäcker (1971) og Wolfstetter (1973) for blot at nævne nogle. Det kan derfor heller ikke undgå at smigre, at I. Grünbaum i en nylig artikel (1974) her i tidsskriftet må gribe så langt tilbage som til min gamle artikel for at præcisere en pointe vedrørende den Marx'ske arbejdsværdilære vis a vis den generaliserede arbejdsværdi.

Formålet med denne artikel er at præsentere en lidt uddybende kommentar til Grünbaums hovedpointe, således som jeg ser den. Forinden bliver det dog nødvendigt at opklare et par punkter.

Grünbaums bidrag

2. Det ville være halsløs gerning at forsøge at gengive Ricardo's og Marx's arbejdsværdilæres i generaliseret form; dertil er de to alt for forskellige. Og det er da heller ikke meningen med min 1968-artikel, hvad en hurtig gennemlæsning let vil kunne overbevise læseren om. Desværre tillægger Grünbaum mig i sin artikel en sådan hensigt og bibringer derved den læser, der ikke griber tilbage for at se, hvad jeg har skrevet, et vildledende indtryk af mit bidrag.

Hovedsigtet med min artikel var at undersøge et i og for sig banalt spørgsmål, nemlig under hvilke betingelser de relative varepriser i en kompetitiv økonomi ville stemme overens med de relative arbejdsværdier. Jeg viste da, at hvis man anvender det generaliserede arbejdsværdibegreb, vil der komme overensstemmelse mellem priser og arbejdsværdier, hvis kapitalisterne akkumulerer hele deres indtægt (og derfor naturligvis kun kan fysisk overleve for de honorarer og lønninger, de kan erhverve sig som ledere, konsulenter o.l.). Denne pointe er ganske elementær, og kan ikke overraske, når man først har

forstået den. Og den har intet direkte med Marx at gøre; selvom den kan anvendes i en diskussion af udbytningsbegrebet, jfr. nedenfor.

3. Nu tager Grünbaum mit begreb, den generaliserede arbejdsværdi, ud af denne sammenhæng, for at foretage en sammenligning mellem dette på den ene side og så Marx's værdilære på den anden.

En sådan sammenligning er naturligvis interessant. Problemet har været behandlet af Samuelson, Weizsäcker, Wolfstetter o.a.; og diskussionen er, forekommer det mig, ført temmelig vidt. Så det er vanskeligt at se, hvor den kan tilføres væsentlige nyheder, der yderligere kan uddybe forståelsen af det generaliserede arbejdsværdibegrebs eventuelle anvendelse i den Marx'ske værdilære.

Der er da heller ikke væsentlig nyheder at hente hos Grünbaum. Hans indsats er den, at han bringer noget af denne diskussion frem i et dansk fagtidsskrift, og på Dansk.

I sin artikel søger Grünbaum at vise, (1) at det generaliserede arbejdsværdibegreb, som jeg har opstillet, intet har med Marx eller hans værdilære at gøre, dernæst (2) at min formulering af det er behæftet med en alvorlig logisk fejl. Dette sidste er dog mindre væsentligt, da Grünbaums argumentation bygger på en triviell misforståelse¹, og jeg vil i det følgende holde mig til det, jeg opfatter som hovedpointen, nemlig hans afvisning af, at den generaliserede arbejdsværdi har noget med den marxistiske værdilære at gøre. Lad da være, at jeg ikke i min 1968 artikel har hævdet noget sådant. Det er dog et problem, som det er værd at diskutere.

4. Den naturlige metode, der skulle anvendes i en undersøgelse af det generaliserede arbejdsværdibegreb i forhold til den Marx'ske værdilære er vel først og fremmest at præsentere denne; for derefter at se på, om det generaliserede arbejdsværdibegreb kan belyse denne på en ny, eventuelt misvisende, måde. Dette er vel også Grünbaums metode.

Der er dog to, for emnet relevante, pointer i Marx's værdilære, som ikke er med hos Grünbaum.

1. I den afsluttende del af sin artikel besværer Grünbaum sig over, at lønsatsen indgår i mit udtryk for den generaliserede arbejdsværdi. Forholdet er det, at jeg i min artikel opererer med pengeværdien af den forbrugte arbejdstid i stedet for, som det strengt taget korrekte, at holde sig til arbejdstiden. Dette er imidlertid en formalitet, der kan elimineres bort ved at tænke sig pengelønnen (*mit w*) sat lig én; der er simpelthen tale om en *numéraire*. Dette må Grünbaum have overset, idet han i sin polemik implicit fortolker min pengelønsats som en reallønsats. Og dette fører selvfølgelig til absurditeter, hvad jo Grünbaum netop påviser i nævnte del af artiklen. Hans sidste bemærkninger (pp. 10 n-11) er uforståelige.

Den ene er, at Marx's værdilære jo selv er en i forhold til klassikerne generaliseret værdilære.

Den anden, at arbejdsværdilæren kun på overfladen drejer sig om den ved *produktionen* forbrugte arbejdstid. Det væsentlige er de arbejdsmængder, der skal forbruges ved *reproduktionen*; arbejdsværdilærens modus er ikke perfectum, men futurum.

Begge disse pointer er værdifulde til belysning af det generaliserede arbejdsværdibegreb; som vi nu skal se.

Arbejdsværdibegreb og arbejdsværdilære

5. Klassikerne, f. eks. Ricardo, håbede ved arbejdsværdilæren at have et analytisk instrument, ved hvis hjælp man kunne fortælle noget væsentligt om bevægelserne i varepriserne. Grundet forskelle i kapitalintensitet i de forskellige produktionsgrene stod det hurtigt klart, at varepriserne kun i særlige tilfælde ville være proportionale med arbejdsværdierne, selvom der i praksis godt kunne være overensstemmelse i store træk.

Det var tidligere almindeligt at sige, at der kun ville være overensstemmelse mellem værdier og priser, enten hvis der var samme kapitalintensitet i alle brancher, eller hvis rentefoden (profitraten) var lig 0. I 1968 generaliserede jeg arbejdsværdibegrebet således, at det kunne anvendes i et samfund i jævn vækst, og viste, at der med denne begrebsudvidelse ville komme overensstemmelse mellem (generaliserende) værdier og priser, selv når kapitalintensiteterne var forskellige, nemlig når vækstrate og profitrate var lige store. Den nye formulering indeholdt den ældre, relevant for et stationært samfund, som et specialtilfælde, nemlig når vækstraten var 0, hvorfor min betingelse her sagde det samme som hidtil, nemlig at rentefoden skulle være lig 0. Så formelt var der, ubestrideligt, tale om en generalisering. Selvom man kan kalde den empirisk uinteressant, fordi det er urealistisk, og naturligvis langt fra Ricardo's og Marx's idé-verdner at skulle interessere sig for økonomier i jævn guldaldervækst.

6. Marx generaliserede den klassiske værdilære på en helt anden måde. Arbejdsværdibegrebet som sådan rørte han ikke ved. Men han udvidede begrebets anvendelse.

For Ricardo skulle arbejdsværdilæren bruges til at analysere varepriser med. Derimod opstillede han særlige love, når det drejede sig om at forklare jordrenten, og, hvad der især er betydningsfuldt her: arbejdslønnen. Ser vi bort fra jorden, skulle der altså hos Ricardo to teorier til: en arbejdsværdilære, når det drejede sig om varepriserne, og en løn teori, den »jernhårde lønningslov«,

når det drejer sig om arbejdslønnen. Marx erkendte, at arbejdskraften i et liberalt organiseret samfund (et kapitalistisk) handledes på markedet ganske som enhver anden vare. Hvorfor så to helt forskellige teorier, en for »rigtige« varer, og en for arbejdskraft? Marx's teoretiske bidrag her består i, at han *generaliserer* arbejdsværdilærens anvendelsesområde, således at den ikke kun kommer til at angå »egentlige« varer, men også arbejdskraft. Det er en generalisation i den forstand, at man med den i hånden kan forklare alt det, Ricardo skulle bruge to teorier til. Og dertil var den yderst relevant, fordi den ene af Ricardos love, lønningsloven, brød sammen, såsnart man, Ricardo inklusive, erkendte umuligheden af at definere et rent biologisk bestemt livsminimum.

7. Sammenligner man de to generalisationer, vil man se, at min er rent begrebsmæssig, en *konceptuel generalisation*. Det er en generalisation af arbejdsværdibegrebet; og hvad en sådan begrebsudvidelse kommer til at betyde, afhænger ganske af den brug, man gør eller kan gøre af begrebet. Marx's generalisation, derimod, er en generalisation af anvendelsen af arbejdsværdibegrebet, en *instrumental generalisation*. Det er ikke arbejdsværdibegrebet, men *arbejdsværdilæren* han generaliserer.

Når man som her, med logisk nødvendighed, sonderer mellem arbejdsværdibegreb på den ene side, og arbejdsværdilære på den anden, er det klart, at de to generalisationer intet direkte har med hinanden at gøre: de er simpelthen logisk inkommensurable. Derimod kan man med mening spørge, hvordan det vil gå, hvis man forsøger at anvende det generaliserede arbejdsværdibegreb i den af Marx generaliserede arbejdsværdilære. Forinden dette berøres (jfr. nedenfor) vil jeg behandle den anden af de oven for nævnte pointer, nemlig at værdilæren primært drejer sig om varernes reproduktion.

En kalkulationsregel

8. I sin, unægtelig kortfattede, gengivelse af Marx's værdilære lader Grünbaum læseren forstå, at en vares værdi består af de i produktionen påløbne arbejdstimer, hvadenten de nu løber på i den ene eller den anden form (som k , eller som $(m + v)$). Hvis sigtet med fremstillingen er en undersøgelse af det generaliserede arbejdsværdibegreb, er dette en lidt uheldig formulering. Man kan jo ikke finde arbejdsværdien af en vare ved selv en nok så nøjagtig *efterkalkulation* af de forbrugte arbejdstimer. Det afgørende må være at måle den arbejdsmængde, der *vil blive* beslaglagt ved produktion af varen, når denne skal produceres *ud i fremtiden*. De faktisk påløbne arbejdstimer er således uden betydning for varens (arbejds)værdi. Dette kan se ud som pedanteri, men det har

en vigtig pointe. Nemlig den, at en artikel kun har værdi, dersom den kan reproduceres. Kunstneriske unika, f. eks., er kostbare; men værdiløse set ud fra et produktionssynspunkt. Skal man derfor udregne arbejdsværdien af en ting, kan det ikke nytte at udregne arbejdskraftsforbruget ved dens produktion under forudsætning af, at den skal laves én gang for alle. For at finde arbejdsværdien *må man i princippet forudsætte, at varen skal produceres og reproduceres fra nu af og ad infinitum.*

Heri ligger naturligvis ikke en forudsætning om virkeligheden. Der er tale om en kalkulationsregel, der tillader en konsistent beregning af varernes arbejdsværdier. Denne kalkulationsregel er, omend den ikke fremgår explicit i min 1968-artikel, noget centralt i det generaliserede arbejdsværdibegreb. Vi skal kort se på, hvorledes dette kan udledes ud fra en anvendelse af denne regel.

Det generaliserede arbejdsværdibegreb

9. Lad os forestille os en økonomi, der producerer en række varer i en lineær produktionsteknologi, og hvis eneste exogene produktionsfaktor er arbejdskraft, som vi skal forudsætte homogen.

For at finde arbejdsværdien af en vilkårlig af systemets varer (ikke nødvendigvis en forbrugsvare) tænker vi os følgende eksperiment, i overensstemmelse med vores kalkulationsregel²:

Vi ønsker at indstille systemet, så det fra nu af og i al evighed netto-producerer én enhed per tidsenhed af den pågældende vare. Hertil vil der kræves en start-tilførsel af kapitalgoder af forskellig slags, samt en strøm-tilførsel af en vis mængde arbejdskraft per tidsenhed. Kapitaltilførslen er kun nødvendig én gang for alle, da vi kan indstille systemet således, at det reproducere kapitalgoderne i takt med deres nedslidning. Når systemet er lineært og opfylder visse standard egenskaber, vil man kunne geare det på en sådan måde, at

- a. strømtilførslen af arbejdskraft per netto-output-enhed af det betragtede gode er konstant fra processens start, og så længe den er i gang.
- b. éngangstilførslen af kapitalgoder reproducere, så de holdes i nøjagtig samme mængdeforhold som det, i hvilke de oprindelig indsattes. Når som helst processen afbrydes, vil man altså finde nøjagtig de samme forhold mellem kapitalgodemængderne, som de fandtes i fra starten.

Når systemet er indstillet, så *a* og *b* er opfyldt, kan godets arbejdsværdi findes i overensstemmelse med *a*: strømtilførslen af arbejdskraft per netto-output-enhed er konstant, og netop lig arbejdsværdien af det betragtede gode.

2. Om den skitserede metode se P. Sraffa (1960, Appendix A: On Subsystems p. 89).

10. Det vigtige ved dette eksperiment er, at arbejdsværdien af godet kalkuleres under forudsætning af, at systemet indstilles på at reproducere sig selv samt at nettoproducere en evig strøm på én enhed af godet per tidsenhed. Men dette er ikke den eneste tænkelige anvendelse af vor kalkulationsregel.

Hvorfor netop forestille sig, at der skal produceres en netto-output-strøm med *konstant* volumen per tidsenhed? Man kan nemlig lige så vel anvende kalkulationsregelen på *jævnt voksende* nettoproduktionsstrømme. Det vil da fremdeles gælde, at strømtilførslen af arbejdskraft per netto-output-enhed vil være konstant, jfr. *a*, samt at alle kapitalgoder reproduceres sådan, at deres indbyrdes mængdeforhold holdes konstant, jfr. *b*. Derimod vil naturligvis systemets absolutte mængder af kapitalgoder vokse med den forudsatte vækstrate, ligesom tilførslen af arbejdskraft skal det.

Man kan derfor skrive godets arbejdsværdi som en *funktion*, $w = w(g)$, nemlig som en funktion af den vækstrate g , man forudsætter ved anvendelse *a*, kalkulationsregelen. Specielt for $g = 0$ får man den sædvanlige, eller klassiske, arbejdsværdi. Arbejdsværdibegrebet er hermed blevet åbnet, eller generaliseret

11. Åbningen af begrebet medfører, at det ikke på forhånd står klart, hvilken størrelse på g , man skal bruge, når man beregner arbejdsværdien. Det må klart afhænge af det, man skal bruge begrebet til. I min 1968-artikel tænkte jeg mig som omtalt begrebet anvendt ved analysen af prisdannelsen i en guldalderøkonomi, der voksede med en bestemt vækstrate. Her var det umiddelbart naturligt at indføre økonomiens vækstrate ved beregningen af arbejdsværdien. Spørgsmålet er, om der er andre anvendelser af det, specielt om det generaliserede begreb er anvendeligt i Marx's værdilære.

Andre bidrag

12. Det generaliserede arbejdsværdibegreb blev senere, uafhængigt af mig, opstillet af Weizsäcker og Samuelson, og deres bidrag, for så vidt angår dets relevans for Marx's værdilære, er blevet omhyggeligt undersøgt af Wolfstetter i 1973. Wolfstetters undersøgelse lider dog efter min mening af den svaghed, at den ikke med fornøden klarhed skelner mellem arbejdsværdibegrebet som sådant og så den anvendelse, man gør af det i en arbejdsværdilære, f. eks. Marx's. Dette får ham f. eks. til at afvise, at det generaliserede arbejdsværdibegreb repræsenterer en generalisation af det klassiske begreb³. Det interessante er dog

3. Wolfstetter (1973, p. 793 n). Ligeledes skelner W., på forvirrende måde, mellem produktion og reproduktion, for på denne måde at betone, at det klassiske arbejdsværdibegreb er noget principielt forskelligt fra det generaliserede begreb, der jo hænger kritisk sammen med, at alle goder skal reproducere. En sådan sondring er imidlertid fremmed for al produktions- og kapitalteori, og det meste værditeori tillige.

ikke begrebet, men dets brug. Og det falder naturligt simpelthen at definere en »arbejdsværdilære« som en økonomisk-teoretisk konstruktion, der på væsentlige punkter betjener sig af arbejdsværdibegreber.

Det generaliserede arbejdsværdibegreb kan da også bruges på forskellig måde. Som omtalt viste jeg dets anvendelighed i pristeoretisk henseende i en guldalderøkonomi. Ligeledes kan man vise dets anvendelighed som grundlag for fastsættelse af afregningspriser i en planøkonomi. Dette sidste yder Wolfstetter sin fulde anerkendelse⁴. Derimod går Wolfstetters hovedresultat ud på, at man ikke kan anvende det i Marx's værdilære uden derved at komme til at give et fordrejet billede af hele Marx's teori om det kapitalistiske samfunds virkemåde og udvikling. Således siger Wolfstetter om de to arbejdsværdibegreber⁵: »Both concepts may be useful in their way If however the traditional is rejected in favour of the Austrian (den generaliserede, HE) one, basic insights into the *social* relationships of production are made impossible«.

13. De følgende bemærkninger er ikke en kritik af Wolfstetters hovedresultat, der vel må accepteres som korrekt: en total udskiftning af det sædvanlige arbejdsværdibegreb med det generaliserede i Marx's værdilære vil betyde, at væsentlige Marx-pointer tilsløres. Og Grünbaum synes at kunne tilslutte sig Wolfstetters resultat⁶. Dette betyder imidlertid ikke, at det generaliserede begreb ikke kan anvendes til belysning af specielle spørgsmål, der kan rejses i tilknytning til Marx's værdilære.

I det følgende vil vi se på den generaliserede arbejdsværdi i relation til begrebet udbytning.

Nogle identiteter

14. Lad os betragte en økonomi, hvor der netop produceres ét forbrugsgode, hvor produktionen netto forbruger én type arbejdskraft. Modellen kan forholdsvis let udvides til at omfatte mange varer. Fordelen ved at »gemme« produktionsmidlerne og kun betragte forbrugsgodet som egentligt output er den, at man undgår en række formelle komplikationer vedrørende konstant-kapitalbegrebet: skulle man have dette explicit med, ville man være tvunget til en mere besværlig flersektor-opstilling. Dette begreb, omfattende afskrivninger og vedligeholdelse, vil jo forsvinde ved aggregering, når man betragter netto-produktionen for samfundet som helhed.

4. Wolfstetter (1973, p. 803 n).

5. Wolfstetter (1973, p. 794).

6. Grünbaum (1974, p. 9).

Vi kan i denne model beregne arbejdsværdien $w(g)$ af et forbrugsgode, ganske som anført ovenfor.

Lad os nu også betragte arbejdskraften som en vare, idet vi antager, at arbejderen mindst skal have u konsumgoder per arbejdstime for at kunne stille én arbejdstime til rådighed⁷.

Lad os kalde det samlede antal arbejdstimer, der indskydes i produktionen per periode, for L . Arbejdsværdien af nettoproduktionen, W , er derfor lig med L . En vis del af denne værdimasse beslaglægges af arbejderne, nemlig så stor en del, at de kan reproducere arbejdskraftydelse. Kaldes arbejdsværdien af et løn-forbrugsgode w , bliver den af arbejderne beslaglagte værdimasse lig Luw . Vi kan derfor skrive identiteten

$$W = L = (1 - uw)L + uwL = M + V \quad (1)$$

En vis del, V , af den samlede arbejdstid W går derfor med at reproducere arbejderne livsfornødenheder, medens en andel del, $M = (1 - uw)L$ af den samlede arbejdsindsats frembringer et egentligt overskud, eller merværdi⁸.

Som (1) er formuleret, har vi ikke taget stilling til, om arbejdsværdierne i udtrykket skal fortolkes »generaliseret«, eller om de skal opfattes i den klassiske Ricardianske betydning. Spørgsmålet er, hvad man eventuelt kan vinde ved konsekvent at anvende det generaliserede begreb i (1).

Af bekvemmelighedsgrunde vil vi dividere (1) igennem med L , således at udtrykket viser, hvor stor en del af en arbejdstime, der gennemsnitligt går til reproduktion af arbejdstimen selv, samt hvor stor en del, der producerer egentlig merværdi. Formuleret med generaliseret arbejdsværdi lyder identiteten da:

$$1 = m(g) = (1 - uw(g)) + uw(g) \quad (2)$$

Her kan $v(g) = uw(g)$ fortolkes som den del af en arbejdstime, der går til at reproducere arbejdskraften i stadigt voksende mængde, således at arbejdsindsatsen kan vokse med 100g% p.a. Merværdien $m(g) = 1 - uw(g)$ pr. arbejdstime viser tilsvarende den del af den samlede arbejdstid, der ikke beslag-

7. Denne forudsætning følger i det væsentlige Wolfstetters diskussion, selvom den ikke helt svarer til Marx's begrebsverden, hvor jo kapitalisterne i et vist omfang kan fastlægge antallet af daglige arbejdstimer, men til samme dagløn. Alt hvad der derfor ellers kan siges om kapitalisternes bestræbelser på at forøge produktionen af absolut merværdi falder uden for modellen. Ligeledes indebærer et konstant u og en konstant produktionsteknik, som vi skal forudsætte, at hverken ændret arbejdsintensitet, eller produktivtetsændringer, muliggør ændringer i skabelsen af relativ merværdi. Et væsentligt klassekamp- aspekt er således udelukket fra modellen.

8. Om en terminologisk sondring mellem begrebet overskud, som noget teknisk, og merværdi, som et kapitalisterne tilegnet overskud, se Estrup (1972, kap. VII).

lægges til arbejdskraftens bestandigt voksende reproduktion, og som i et kapitalistisk samfund betingelsesløst vil tilfalde kapitalisterne. Det ville således være fristende at tale om »generaliseret« merværdi $m(g)$ og »generaliseret« variabel kapital. En sådan terminologi ville selvfølgelig være mulig; men den ville sløre noget væsentligt.

15. Lad os betragte udtrykket for den »generaliserede« merværdi pr. time: $(1 - uw(g))$. Det kan forholdsvis let indses, at $w(g)$ må være en voksende funktion af vækstraten g ⁹. I jo hurtigere tempo, akkumulationen foregår, jo højere g , desto mindre vil tilsvarende den »generaliserede« merværdi $m(g)$ være. Hvis akkumulationen foregår i maksimalt tempo, vil den endog være lig 0. Det sker nemlig, når $g = g'$, hvor $uw(g') = 1$; d.v.s. når væksten er så kraftig, at arbejdsstyrken lige netop kan reproducere sig selv i det krævede tempo inden for rammerne af den givne teknik. Men selvom $m(g)$ er 0, vil kapitalisterne få ejendomsret til det stadigt voksende kapitalapparat: de råder jo fremdeles også over den del af produktionen, der i form af investeringer pløjes tilbage i produktionsapparatet. Det er det, man vil overse, hvis man uden videre anser $m(g)$ som en »generaliseret« udgave af Marx's merværdi.

Lad os, for at belyse dette sammenligne (2) med en Marx-identitet, der fås ved at anvende det klassiske arbejdsværdibegreb, d.v.s. for $g = 0$. Vi får da

$$1 = m(0) + v(0) = (1 - uw(0)) + uw(0) \quad (3)$$

Af (2) og (3) kan vi nu få et udtryk for den Marx'ske merværdi $m(0)$:

$$m(0) = m(g) + u(w(g) - w(0)). \quad (4)$$

Af den samlede Marx'ske merværdi, eller merarbejdstid, $m(0)$, anvendes en del, $u(w(g) - w(0))$, til reproduktion af den arbejdstid, der må indsættes for at sikre en stadigt voksende forsyning med løn-forbrugsgoder. Resten, $m(g)$, er til helt fri afbenyttelse for kapitalisterne.

16. Det »generaliserede« merværdibegreb er således et i forhold til det sædvanlige indsnævret begreb, der kun omfatter den ikke-akkumulerede del af merværdien. Samtidig er det imidlertid skarpere i den forstand, at det repræsenterer en værdimasse, der står helt frit til kapitalisternes rådighed udover, hvad der medgår til at holde akkumulationen i givet tempo ved lige.

Ved at anvende det generaliserede arbejdsværdibegreb i den Marx'ske

9. Mere udførligt se Estrup (1972, pp. 9.10-9.11).

værdilære når vi altså frem til et merværdibegreb, der er radikalt forskelligt fra Marx's, og som derfor heller ikke kan siges at være en generalisation af Marx's merværdi. Dette er også klart påvist af Grünbaum ved hjælp af begrebsapparatet fra Marx's reproduktionsskemaer.

For nærmere at undersøge divergensen mellem de to begreber vil vi se på dem i relation til begrebet udbytning.

Politisk udbytning

17. Det må afhænge af det formål, man har med værdilæren, om en anvendelse af det generaliserede arbejdsværdibegreb forekommer frugtbar. Det overraskende, og langt fra selvindlysende resultat af Marx's generalisering af den klassiske værdilære består i, at den kan give en besvarelse af følgende spørgsmål: hvis vi, forenkende, antager, at priser og værdier stemmer overens, samt at konkurrencen bevirker, *at alt bytte foregår ved udveksling af lige store værdier*, - hvor bliver da produktionsoverskuddet af? Svar: overskuddet fremkommer i selve produktionsprocessen, hvor der frembringes en værdimasse udover hvad den forbrugte arbejdstids reproduktion kræver. Eller, hvor den forbrugte arbejdstid overstiger den tid, det ville være nødvendigt at arbejde for at vedligeholde arbejdskraften. Marx's arbejdsværdilære skal *afsløre*, at produktionsoverskuddet frembringes ved, eller er ensbetydende med, overarbejde, der i sin helhed står til den beskæftigende kapitalists rådighed.

Wolfstetter siger herom

As a general statement, value analysis is an instrument to lay bare the social relationships between men which are hidden behind the sphere of exchange (circulation). It directs our attention to a set of relationships which can be discovered neither on the basis of the quantity nor on the basis of the price system. These are social relationships within the *labourprocess*. It exposes the roots of social inequality under capitalism (and) it provides an explanation of the *origin* of profit; and as it is based on an invariable standard unit of commodities it provides a unique measure of Marx's concept of exploitation. [Wolfstetter 1973, p. 795-6].

Det væsentlige i Wolfstetters udlægning er, at Marx's arbejdsværdilære er egnet til at afsløre det magtforhold, der må opstå i en kapitalistisk økonomi: at en begrænset gruppe, kapitalisterne, *qua* deres rådighed over kapitalapparatet, og dermed beskæftigelsesmulighederne, kan fremtvinge merarbejdstid. At det store flertal, arbejderne, derfor må underkaste sig kapitalisternes frie råden over merarbejdstiden, d.v.s. underkaste sig kapitalisternes kommando. Og det er en kommando og befalingsstruktur, som nævnte flertal ikke har nogen form

for demokratisk eller konstitutionel indflydelse på eller kontrol med. Vil man måle denne *magtudbytning*, kan man tage den Marx'ske merværdirate, her $m(o)/uw(o)$, d.v.s. forholdet mellem merarbejdstid og nødvendig arbejdstid, som mål herfor.

18. Den udbytning, der her måles, er en art *politisk* eller *magtmæssig*, udbytning. Det afgørende er, at kapitalisterne har rådighed over merværdien, ikke hvorledes de faktisk udnytter denne rådighed. Selvom hele merværdien anvendtes til iværksættelse af sociale velfærdsforanstaltninger, ville der stadig være udbytning i denne forstand; nemlig sålænge blot merværdien primært tilhører kapitalisterne, og det derfor beror på deres vilje, om den skal anvendes på denne måde. Det er derfor også, for dette udbytningsbegreb, ligegyldigt om kapitalisterne forbruger eller akkumulerer.

Dette politiske udbytningsbegreb kan derfor ikke belyses, og i hvert fald ikke »generaliseres«, ved anvendelsen af det generaliserede arbejdsværdibegreb. Det vil snarere blive forplumret.

Økonomisk udbytning

19. Det politiske udbytningsbegreb er ikke det, der mest har domineret den økonomiske, inklusive den klassisk-økonomiske litteratur. Man har snarere været interesseret i den *økonomiske* udbytning, der kan forekomme, når visse klasser (jordejere, rentiers, kapitalister eller iflg. en nylig bog: socialpædagoger) får rådighed over indkomststrømme, uden at disse indkomster aflønner ydelser, der er nødvendige for den fortsatte produktion. Sådanne klasser kan derved, ved uproduktivt forbrug, sætte sig på en andel af produktionen, der ellers kunne være anvendt til akkumulation, eller, eventuelt, til nedbringelse af arbejdstiden for andre klasser i systemet. Det er afgørende her, om de udbytende klasser også *reelt* fratager de øvrige klasser de producerede goder, d.v.s. om de »udsuger« det øvrige system for varer og tjenester¹⁰. Spørgsmålet er derfor ikke, hvad de udbytende klasser har magt eller rådighed over, men hvad de netto fratager de produktive klasser.

Heraf følger nu, at der ikke vil foregå *økonomisk* udbytning i det omfang, udbytterne undlader forbrug, og i stedet akkumulerer. Skal man måle den økono-

10. Ricardos jordejere må nødvendigvis også være udsugere i denne betydning; thi det er et nødvendigt vilkår for eksistensen af hans langtidsligevægt, at hele jordrenten forbruges. Da adelen har været betydelig jordejer på den tid, har man formentlig haft let ved at acceptere dette, i overensstemmelse med de fordomme, der altid har været rådende om den adelige klasses vaner.

miske udbytning ved et værdiindex, må udgangspunktet være den merarbejdstid, der netto anvendes på at tilfredsstille udbyttens forbrugsbehov, eller som går til deres uproduktive (prestige) investeringer (slotte, haveanlæg, vildtbaner, fuldblodsstutterier o.lign.). Men her må der da være tale om den »generaliserede« merværdi, d.v.s. et merværdibegreb, der ikke omfatter akkumulationen. Og det relevante *økonomiske* udbytningsindex skulle da være $m(g)/uw(g)$.

20. Lad os belyse det økonomiske udbytningsbegreb på en lidt anden måde.

Antag at arbejdsstyrken vokser med en vis relativ vækstrate, og at en kapitalistisk organiseret økonomi har tilpasset sig hertil i en fuld-beskæftigelses steady state. Hvilke *økonomiske* fordele vil arbejderklassen få ved at expropriere kapitalen?

Ja, den eneste godestrøm, arbejderne netto kan lægge hånd på, udover hvad de i forvejen får, er den godestrøm, der hidtil har været beslaglagt til kapitalisternes (uproduktive) forbrug. Forgriber de sig nemlig på akkumulationen, der hidtil har været ejet og styret af kapitalisterne, kan dette kun ske på fremtidige arbejdergenerationers bekostning: arbejderklassen vil i så fald blot »tage fra sig selv«. Sagt på anden måde, det eneste, arbejderne *økonomisk set* kan expropriere, er kapitalisternes forbrug. Hvis derfor (1) kapitalisterne intet forbruger (udover eventuelt tilregnede lønninger som direktører m.v.), samt (2) de akkumulerer i samme tempo, som arbejderne alligevel ville gøre, da vil arbejderklassen ikke have nogen *økonomisk* gevinst af en altomfattende kapital-expropriation. Fordelen ved expropriationen, set fra arbejderside, er da kun den, at man effektivt udelukker den blotte mulighed for uproduktivt kapitalistforbrug, herunder vel især forbrug af formue.

Følger man disse synspunkter, kunne den rent økonomiske udbytning mindskes ved en kraftig beskatning af det forbrug, der gik ud over, hvad en almindelig lønmodtager kunne forbruge af sin indkomst; som Kaldor påpegede det for en snes år siden. Den ganske u-marxistiske konklusion ville altså være, at udbytningen kunne afskaffes på det borgerligt-kapitalistiske samfunds egne vilkår; det ville blot være et (ingenlunde let) spørgsmål om skatteteknik.

Vi vil nu afsluttende konfrontere de to udbytningsbegreber, det politiske og det økonomiske, med hinanden.

Økonomisk og politisk udbytning, en afsluttende konfrontation

21. Det væsentlige i det politiske udbytningsbegreb er ikke det, kapitalisterne *nyder*. Men at kapitalisterne, i kraft af deres ejendomsretlige rådighed over kapitalapparatet, er i stand til at *bestemme*.

22. Nu kunne det indvendes, at der også i et ikke-kapitalistisk samfund ville blive truffet beslutninger, der indebar, at arbejderne kom til at arbejde mere end nødvendigt for deres egen reproduktion. At der med andre ord også her ville blive produceret merværdi: det vil jo f.eks. altid finde sted, hvis det er blevet bestemt, at nettoinvesteringen skal være positiv. Men der behøver da ikke at være tale om udbytning i magtmæssig, eller politisk, forstand. Nemlig hvis de merarbejdsydende selv har indflydelse på beslutningerne om merindsats, og hvad den skal bruges til. Wolfstetter siger klart herom:

In order to contrast the social meaning of concepts like surplus labour and surplus value, consider first a peasant community which decides collectively on the basic questions of *what, how and for whom*, the community shall produce. Clearly this community may decide to produce some surplus product for future growth or again as subsistence for those, who are unable to work, and so would decide to perform surplus labour. But as this results from an egalitarian decision process, nobody could consider this surplus labour as an index of exploitation In speaking, therefore, of surplus value, we imply that individual workers are forced to perform surplus labour, and that this, as a further consequence of the labour contract, is appropriated by those, who control the labour process. [Wolfstetter 1973, p. 799].

Det afgørende er således, om man selv, i en »egalitarian decision process«, er med til at bestemme, om der skal udføres merarbejde; noget arbejderen i en kapitalistisk økonomi næsten per definition er udelukket fra. På den anden side, hvis flertallet (og det er vel det, der menes med »egalitarian«) påtvinger en merarbejde mod ens vilje, er man da bedre eller ringere stillet end hvis man arbejdede for en streng kapitalist? Flertallet vil jo formentlig, i en sådan tænkt arbejder-bonde-stat, have såvel moral som herskende ideologier i ryggen; og vil derfor kunne tillade sig at være temmelig hårdhændet.

På dette sted vil man være fristet til at bevæge sig ind i en vidtløftig politologisk og sociologisk præget diskussion. Det skal jeg af gode grunde afholde mig fra. Men denne fristelse understreger Wolfstetters pointe: at der er tale om et politisk udbytningsbegreb, der i virkeligheden ligger hinsides den økonomiske teoris formåen, og område.

23. Der er dog en for økonomer nærliggende indvending mod at bygge udbytningsbegrebet op om begrebet magt. Det politiske udbytningsbegreb, som af Wolfstetter tillægges Marx, viser, at der foregår udbytning, så snart kapitalisterne erhverver og *får ret* til merværdi, eller merarbejdstid. Og det uanset, hvordan de anvender denne ret. Det afgørende er, at kapitalisterne, *qua* ejendomsret og kontraktsfrihed, har en juridisk bestemt *ret* til merværdien.

For en økonom er det almindeligt at studere rettigheder som noget, der udnyttes og bruges; i modsætning til jurister, for hvem gyldighedsspørgsmålet er mere betydningsfuldt. En økonom er interesseret i at forklare, hvad folk vælger inden for rammerne af deres rettigheder, mere end at interessere sig for, hvori disse rettigheder i sig selv består. Man er interesseret i aktuel adfærd mere end i potentiel formåen. Et er derfor, at kapitalisten juridisk set har ret til hele merværdien; hvis han af økonomiske omstændigheder føler sig tvunget til at udnytte denne ret på kun én måde, hvad hjælper ham da hans ret?

Dette fører frem til en *pointe*. Af det magtmæssige udbytningsbegreb ledes man uvilkårligt til at tro, at kapitalisterne råder *diskretionært* over hele merværdien. Og dette er jo kun tilfældet, når man anskuer det ud fra et juridisk legalistisk synspunkt. Kapitalisterne vil jo altid, tvunget af konkurrencen, føle det nødvendigt at akkumulere en vis del, eventuelt hele, merværdien. De behøver på ingen måde at anse merværdien for et frit tilgængeligt overskud, der kan anvendes efter forgodtbefindende. En økonom ville derfor sige, at kapitalisternes »magt« bør måles ved den trods konkurrencen frit tilgængelige del af merværdien.

Herved er vi tilbage ved det økonomiske udbytningsbegreb, der jo netop refererer til det overskud, kapitalisterne måtte have ud over, hvad der medgår til nødvendig akkumulation. Dette begreb viser da også, hvad kapitalisterne har til helt fri rådighed, altså den del af den Marx'ske merarbejdstid, kapitalisterne har diskretionær magt over. Hvis kapitalisterne af konkurrencen bliver tvunget til at akkumulere hele merværdien, ville udbytningen hermed forsvinde: konkurrencens funktion skulle reelt være den, at »demokratisere« kapitalisternes magt.

24. Nu er dette synspunkt nok kun relevant i en abstrakt modelverden: hvor man kun har ét konsumgode, hvor der ikke er tekniske forandringer, ingen monopolisme o.s.v. Her vil nemlig konkurrencen automatisk få kapitalisterne til at akkumulere på én for arbejderklassen gavnlig måde. Det er jo det eneste, de kan, hvis de ikke forbruger merværdien. Således at man i denne modelverden kan sige, at al tilbagepløjning af profit er til fordel for hele befolkningen.

Men således er det ikke i virkelighedens verden med meget varierende konkurrenceformer, med en mangeartet og foranderlig teknik, og med mange varer. Det *kan* være, at tilbagepløjning af profit i salgsindsats og reklame bliver til alles fordel. Men sikkert er det ikke. Det *kan* være, at foretagerne lokkes, eller at konkurrencen tvinger til at investere i den teknik og i de varesortimenter, der er til alles fordel; men man kan ikke være sikker.

25. Man kan således ikke på forhånd vide, om ikke en kapitalistisk organisation af samfundets økonomiske beslutninger på væsentlige punkter forvrider økonomien bort fra det spor, som en *formelt* set mere demokratisk organisationsform ville have ledet den ind på.

Dette spørgsmål er imidlertid af en sådan rækkevidde, at man ikke kan forvente, at udbytningsbegrebet vil være et særligt egnet instrument i analysen. Hvad der kræves er nemlig, helt generelt, en komparativ dynamisk analyse af alternative beslutningssystemer. Her kan man formentlig hente noget i den matematiske økonomi, der har præsteret dybtgående undersøgelser af decentraliserede beslutningssystemer. Men i øvrigt er dette vel et område, hvor man kan vente, at nationaløkonomi og statskundskab igen vil løbe sammen.

Litteratur

- ESTRUP, HECTOR. 1968. Om arbejdsværdilæren, *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 106: 1-20.
- ESTRUP, HECTOR. 1972. Overskud og merværdi, I J. Birk Mortensen, red.: *Aspekter af økonomisk vækstteori*, København 1972, Kap. VII, pp. 7.1-7.23.
- GRÜNBAUM, I. 1971. Marx- og Estrups »generaliserede arbejdsværdilære«. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 112: 5-11.
- SAMUELSON, P. A. og C. C. WEIZSÄCKER. 1971. A New Labour Theory of Value for Rational Planning Through Use of the Bourgeois Profit Rate. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*. 68: 1192-1204.
- SRAFFA, P. 1960. *Production of Commodities by Means of Commodities*. Cambridge.
- WOLFSTETTER, E. 1973. Surplus Labour, Synchronized Labour Costs and Marx's Labour Theory of Value. *Economic Journal* 83: 787-810.

25. Man kan således ikke på forhånd vide, om ikke en kapitalistisk organisation af samfundets økonomiske beslutninger på væsentlige punkter forvrider økonomien bort fra det spor, som en *formelt* set mere demokratisk organisationsform ville have ledet den ind på.

Dette spørgsmål er imidlertid af en sådan rækkevidde, at man ikke kan forvente, at udbytningsbegrebet vil være et særligt egnet instrument i analysen. Hvad der kræves er nemlig, helt generelt, en komparativ dynamisk analyse af alternative beslutningssystemer. Her kan man formentlig hente noget i den matematiske økonomi, der har præsteret dybtgående undersøgelser af decentraliserede beslutningssystemer. Men i øvrigt er dette vel et område, hvor man kan vente, at nationaløkonomi og statskundskab igen vil løbe sammen.

Litteratur

- ESTRUP, HECTOR. 1968. Om arbejdsværdilæren, *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 106: 1-20.
- ESTRUP, HECTOR. 1972. Overskud og merværdi, I J. Birk Mortensen, red.: *Aspekter af økonomisk vækstteori*, København 1972, Kap. VII, pp. 7.1-7.23.
- GRÜNBAUM, I. 1971. Marx- og Estrups »generaliserede arbejdsværdilære«. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 112: 5-11.
- SAMUELSON, P. A. og C. C. WEIZSÄCKER. 1971. A New Labour Theory of Value for Rational Planning Through Use of the Bourgeois Profit Rate. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*. 68: 1192-1204.
- SRAFFA, P. 1960. *Production of Commodities by Means of Commodities*. Cambridge.
- WOLFSTETTER, E. 1973. Surplus Labour, Synchronized Labour Costs and Marx's Labour Theory of Value. *Economic Journal* 83: 787-810.